

Over herfsttijloos en dubbelgangers

Ger Londo en Iet Londo-Eeken

Herfsttijloos is een merkwaardige soort die het anders doet dan de meeste andere planten. In het voorjaar verschijnen de vruchten en in het najaar de bloemen. In boeken over plantennamen kunnen we lezen dat dit gedrag tot een aantal begrijpelijke (volks)namen heeft geleid zoals 'tijdeloos' (later afgekort tot 'tijloos') en 'kind-voor-de-vader'. Ook het feit dat tijdens de bloei de bladen zijn afgestorven, heeft tot allerlei namen geleid zoals 'naaktbloeiër', 'naakte juffer' of 'kale juffer'.

Vanwege de gelijkenis met krokusbloemen wordt herfsttijloos ook wel 'herfstkrokus' genoemd. Maar dit geeft al gauw verwarring met de echte herfstkrokussen, krokussoorten die in de herfst bloeien zoals *Crocus speciosus*. Dat herfsttijloos geen krokus is, kunnen we zien aan het aantal meeldraden. Tijlozen hebben er zes en krokussen drie. Ook de stempel is afwijkend. Bij herfsttijloos is die haakvormig gebogen en bij krokus waaivormig vertakt. En de bladen zijn heel verschillend.

Krokusbladen zijn smal grasachtig met een witte middenstreep terwijl de bladen van herfsttijloos veel breder zijn en meer op tulpenbladen lijken. Die verschijnen in het voorjaar, tegelijk met de vruchten.

Aantrekkelijke soorten voor de tuin

Vanwege de opvallende bloemen in de herfst, een jaargetijde waarin de bloei van de meeste planten achter de rug is of op zijn retour, is herfsttijloos een aantrekkelijke soort voor de tuin. Pas in Scherpenzeel wonend, werden dan ook spoedig voor de tuin herfsttijloos en andere bol- en knolgewassen besteld bij kwekerij Van Tubergen te Haarlem. Deze kwekerij en bloembollenhandel had indertijd het rijkste sortiment aan bol- en knolgewassen in ons land en veel soorten, o.a. uit Zuidoost-Europa en Turkije, werden

door de firma geïntroduceerd. Behalve herfsttijloos of *Colchicum autumnale* bestelde ik ook de droogbloeiër of *Colchicum byzantinum*. Die lijkt veel op herfsttijloos maar kan beter tegen droogte. De knollen kunnen droog in de vensterbank liggend in bloei komen. Vandaar de naam droogbloeiër.

Beide soorten kunnen zowel in de border als in grasland of gazon geplant worden. Waar we ze in het gazon planten, moeten we natuurlijk uitkijken dat we in het voorjaar de bladen niet afmaaien.

Herfsttijloos van de bollenkweker en uit het wild

Later werden uit noordelijk Frankrijk enkele knollen en wat zaden van herfsttijloos meegenomen. Sinds deze wilde herfsttijlozen in onze tuin

Herfsttijloos, groeiend op lössgrond in Proeftuin Scherpenzeel. Op lemige en kleiige grond groeit de soort goed en vermeerdert zich daar ook goed door uitzaai. Op (vooral droge) zandgrond is de groei slecht en uitzaai sporadisch.

groeien, vielen enkele verschillen op met de tijlozen die van de bollenkweker afkomstig waren. Hoewel de bloemen heel sterk op die van de wilde herfsttijloos lijken en in dezelfde tijd bloeien, zijn de stempels paars tot roodpaars in plaats van wit of soms lichtpaars zoals bij de wilde. Een groter verschil is het aantal bloemen per knol, vaak 5 à 10 bij de 'bollenkweker-tijloos'. De wilde herfsttijloos heeft er meestal 1 à 3 en soms wel eens 4 of 5. De bladen zijn aanzienlijk breder en lichtgroen. De wilde heeft smalle donkergroene bladen.

Deze verschillen waren aanleiding

tot nader onderzoek van herfsttijloos en verwante soorten. Bij het raadplegen van de diverse flora's en tuinboeken bleek dat er nogal wat onduidelijkheid is betreffende de kenmerken van de diverse *Colchicum*-soorten. Dat maakte het niet eenvoudig om de 'bollenkwekertijloos' goed op naam te brengen.

De collecties in de Botanische Tuinen van Wageningen en Utrecht brachten ons ook niet veel verder. Wel bleek in beide tuinen de 'bollenkwekertijloos' te groeien, maar werd daar gepresenteerd als *Colchicum autumnale*.

***Colchicum tenorei* of Italiaanse tijloos**

Bij het onderzoek kwamen we ook terecht op de kwekerij van de Koninklijke Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur, waar Drs. J. van Scheepen onder meer een collectie *Colchicum*-soorten bestudeert. De 'bollenkwekertijloos' bleek overeen te komen met *Colchicum tenorei*

(ook wel geschreven als *tenorii*), een soort die uit de omgeving van Napels in 1858 beschreven werd en genoemd naar N. Tenore, in die tijd hoogleraar botanie te Napels. Vanwege de herkomst kunnen we de soort 'Italiaanse tijloos' noemen (Londo & Londo-Eeken, 2007). Waarschijnlijk is Italiaanse tijloos wijd verspreid in de tuinwereld. Maar de soort hadden we tot dan toe niet opgemerkt in catalogi van Nederlandse bollenhandelaren. Wie echter via Internet op *Colchicum tenorei* of *C. tenorii* klikt, krijgt een reeks tuincentra e.d. vermeld waar de soort verkrijgbaar is.

Gezien de tekst hiervoor zal het duidelijk zijn dat het Italiaanse tijloos is die ook groeit in voornoemde Botanische Tuinen. In Utrecht is de soort zeer waarschijnlijk terecht gekomen via de vroegere hortulanus M. Hoog. Hoog was namelijk werkzaam bij voornoemde kwekerij Van Tubergen. Hoog zal met het kweken van *Colchicum*-soorten stellig dezelfde

de ervaring als wij hebben opgedaan, namelijk dat Italiaanse tijloos en droogbloeiër in het algemeen beter te kweken zijn dan herfsttijloos, vooral op droge gronden en in het bijzonder op zandgrond. Dat hebben we duidelijk in onze tuin gemerkt waar naast de oorspronkelijke zandgrond ook andere (aangevoerde) grondsoorten aanwezig zijn, o.a. klei en löss. Voor een bollenkweker is het dus aantrekkelijker om Italiaanse tijloos te kweken. Herfsttijloos groeit vooral op kleiige en lemige gronden, bij voorkeur natte gronden binnen de invloed van het grondwater. De vroegere kwekerij Van Tubergen was in Haarlem gevestigd waar op duinzand het kweken van herfsttijloos geen groot succes zal zijn geweest. We vermoeden dat de kwekerij daar al spoedig overschakelde op Italiaanse tijloos en deze als herfsttijloos verkocht.

Wat kiezen we voor de heemtuin?

In heemtuinen richten we ons op de inheemse flora. Daar moeten we dus kiezen voor herfsttijloos. Het plaatselijk planten van enkele knollen Italiaanse tijloos en droogbloeiër heeft alleen zin om het verschil met herfsttijloos te kunnen demonstreren (zie tabel). We hoeven niet bang te zijn voor verwildering van Italiaanse tijloos en droogbloeiër. Beide soorten vormen wel vruchten, maar geen zaden. Wel kunnen ze zich vegetatief uitbreiden waardoor mettertijd grotere groepen ontstaan. Dat doet herfsttijloos ook, maar deze soort vormt wel zaden en kan zich goed door uitzaai vermeerderen. Dat gebeurt alleen maar in een geschikt milieu zoals hiervoor al ter sprake kwam. Het natuurlijke milieu bestaat uit uiterwaarden en beekdalen: kleiige of lemige gronden met (permanent of tijdelijk) hoge grondwaterstanden. In een natuurtuin kunnen we dat het beste imiteren

Italiaanse tijloos, groeiend op zandgrond in Proeftuin Scherpenzeel. Sinds 1968 groeit de soort behalve in de border ook in wilde hooilandjes en houdt daar tot nog toe steeds stand.

	<i>Herfsttijloos</i>	<i>Italiaanse tijloos</i>	<i>Droogbloeiër</i>
Knollen			
diameter	2,5 - 5,5 cm	3,5 - 6 cm	3,5 - 7 cm
Bladen			
aantal	3 - 5, meestal 4	3 - 5, meestal 4	4 - 6, meestal 5
lengte in cm	(30) 40 - 50 (60)	40 - 60	50 - 60 (70)
breedte in cm	3 - 5 (7)	5 - 11	5 - 13 [15]
lengteplooiing	niet geplooid*	licht geplooid	sterk geplooid
kleur	donkergroen	lichtgroen	lichtgroen
boven grond komend	febr. - maart	dec. - januari	dec. - januari
vergelend/afstervend	midden juni - begin juli	midden mei - midden juni	midden mei - midden juni
Bloemen			
aantal per knol	1 - 3 (5)	(1) 5 - 10	(1) 5 - 12 [20]
kleur	rose-lila	rose-lila	licht rose-lila
vorm	slank klokvormig tot trechtervormig	slank klokvormig tot breed trechtervormig	klokvormig tot trechtervormig
bloemdek-slippen	opstaand tot schuin afstaand	schuin tot horizontaal afstaand	opstaand tot schuin afstaand
plooiing bloemdek-slippen	niet of zwak gekield/geplooid	niet of zwak gekield/geplooid	sterk gekield en in lengte geplooid
lengte bui. bl. sl.	(3,5) 4,5-6 (8) cm	(5) 5,5-7 (8) cm	(4) 4,5-5,5 (6) cm
breedte bui. bl. sl.	(0,6) 1,1-1,8 (2,4)	(0,8) 1,2-2,0 (2,2)	(1,3) 1,6-2,4 cm
lengte meeldraden*	1/3 - 1/2	1/3 - 1/2	1/2 - 2/3
lengte stijlen*	1/2 - 2/3 (3/4)	1/2 - 2/3 (3/4)	2/3 - 1
kleur stempel	witachtig, soms lichtpaars	roodpaars-paars°	roodpaars
Vruchten	met zaden	zonder zaden	zonder zaden

De kenmerken van Herfsttijloos, Italiaanse tijloos en Droogbloeiër, gebaseerd op onderzoek aan wilde en gekweekte planten in onze tuin en aanvullend onderzoek in Zuid-Limburg, de Vloeiweiden Pelter Hegge bij Bergeijk en de Botanische Tuinen van Wageningen en Utrecht.

Verschillenmerken waardoor een soort afwijkt van de andere twee staan in vette letters. De afmetingen van knollen en bladen zijn gebaseerd op planten met bloemen of vruchten (juvenile planten die nog niet bloeien, zijn buiten beschouwing gelaten).
( ) = weinig voorkomend
[ ] = gegevens vermeld in literatuur
bui. bl. sl. = buitenste bloemdek-slippen
* zeer brede bladen van 6 à 7 cm breed zijn wel vaak licht geplooid.
° lengte ten opzichte van de buitenste bloemdek-slippen
° soms lichtpaars bij pas geopende bloemen

door uitgraving tot nabij het grondwater en eventuele aanvoer van wat zware, bij voorkeur kalkrijke grond. Dat hoeven geen dikke lagen te zijn; dunne laagjes van ca. 5 cm zijn al voldoende.

In onze natuurtuin slaat herfsttijloos ook goed op in hooilandjes op klei, leem en löss die ver boven het grondwater liggen. Je moet wel even geduld hebben voor je na uitzaai bloeiende herfsttijlozen hebt. In onze tuin duurde het minimaal vijf à zes jaar voor een zaailing voor het eerst in bloei kwam. Voor een snel resultaat kan je beter knollen planten. Dat lijkt gemakkelijk omdat herfsttijloos in veel bollenhandels en tuincentra aangeboden wordt. Maar door bovenstaande tekst zal het duidelijk zijn dat heel vaak andere soorten in plaats van herfsttijloos geleverd wor-

den. Je moet daarvoor dan ook niet naar een willekeurig adres gaan. Onze ervaring is dat je de meeste kans hebt op echte herfsttijloos bij kwekerijen die gespecialiseerd zijn in inheemse soorten (zie de advertenties in Oase). Vooraf aan de bestelling kan je natuurlijk eerst een kijkje nemen en aan de hand van tabel 1 bekijken of het wel de echte is. Wanneer men in eigen tuin niet naar een inheems sortiment streeft, zijn Italiaanse tijloos en droogbloeiër dankbare soorten. Zeker in tuinen op droge zandgrond doen deze soorten het veel beter dan herfsttijloos. We kunnen ze zowel in de border toepassen als in bloemrijk grasland. In enkele hooilandjes in onze tuin groeien Italiaanse tijloos en droogbloeiër al vanaf 1968 en houden daar nog steeds stand.

Naast genoemde drie soorten zijn nog meer tijloossoorten in cultuur, o.a. *Colchicum speciosum* en *C. bornmuelleri* die vanwege hun grotere bloemen moeilijk met herfsttijloos verward zullen worden. En verder zijn van diverse soorten, o.a. van herfsttijloos en droogbloeiër, cultuurvariëteiten in omloop, onder meer variëteiten met gevulde bloemen.

Tijlozen zijn giftig

Als maaisel uit de (heem)tuin als veevoer wordt gebruikt, doen we er het beste aan om vooraf de bladen en vruchten van tijlozen te verwijderen. Die zijn namelijk giftig. Die giftigheid komt tot uitdrukking in de naam *Colchicum*. *Colchicum* is afgeleid van Colchis, een landschap aan de oostkust van de Zwarte Zee, woonplaats van de beruchte gif-

Droogbloeiër, eveneens goed groeiend op zandgrond. Behalve in de border (zoals op foto) groeit de soort ook sinds 1968 in wilde hooilandjes en houdt daar nog steeds stand.

Herfsttijloos groeiend in onze natuurtuin in Scherpenzeel in soortenrijk hooiland op kalkrijke lössgrond. De soort heeft zich door uitzaai flink uitgebreid.

mengster Medea uit de Griekse oudheid. Het giftige alkaloïde colchicine heeft invloed op de celdeling en wordt toegepast om chromosoomverdubbeling bij cultuurgewassen te verkrijgen.

Zo zijn we weer bij de plantennamen beland waar ons artikel ook mee begon. We zullen besluiten met het verklaren van enkele wetenschappelijke namen die nog niet aan bod zijn gekomen. Het tweede deel van de naam *Colchicum autumnale* is afgeleid van het Latijnse autumnus = herfst; *autumnale* betekent: in de herfst bloeiend. Dus een heel toepasselijke naam.

De soortnaam *byzantinum* is afgeleid van Byzantium, het latere Constantinopel en Istanbul. Volgens Bowles (1924), een specialist op het gebied van krokussen en tijlozen, stamt alle materiaal van de droogbloeiër af van een knol die omstreeks 1600 vanuit de omgeving van Constantinopel naar Clusius gezonden werd en later door hem beschreven werd. De soort is niet uit het wild bekend en is steriel. Algemeen wordt aangenomen dat het een bastaard is met *Colchicum cilicicum* als een der oudersoorten. Deze soort groeit o.a. in Turkije in het wild en is ook hier in cultuur.

Literatuur

Bowles, E.A., 1924. *A handbook of Crocus and Colchicum for gardeners*. M. Hopkinson & Co, London.
Londo, G. & I. Londo-Eeken, 2007. *Tijlozen in Nederland, wild en verwilderd: Colchicum autumnale L., C. tenorei Hort. en C. byzantinum Ker-Gawl.* Gorteria 32: 149-159.

Ger en let Londo zijn biologen met een passie voor natuur en natuurtuinieren. Ger heeft o.a. de boeken *Natuurtuinen en -parken* en *Een tuin vol wilde planten* op zijn naam staan en daarmee veel natuurtuinliefhebbers geïnspireerd.

Hun adres: Proeftuin 13, 3925 BJ Scherpenzeel. Tel: 033-2771916, glondo@hetnet.nl